

7^η διάλεξη

Κριτική των κειμένων

Εισαγωγικά στοιχεία

- Κριτική των κειμένων: δεν είναι ο υπέρτατος στόχος της φιλολογίας, αλλά ένα αναπόσπαστο τμήμα της, καθώς όλες οι πληροφορίες μας για τον πολιτισμό της αρχαιότητας και του Βυζαντίου προέρχονται από ό,τι κατέγραψαν σε κείμενα οι αρχαίοι Έλληνες και οι Βυζαντινοί.
- Κείμενα: δεν διασώθηκαν όλα μέχρι τις μέρες. Όσα διασώθηκαν, σώζονται σήμερα σε αντίγραφα, που απέχουν αρκετά από το πρωτότυπο κείμενο. Κάθε αντίγραφο φέρει λιγότερα ή περισσότερα σφάλματα. Κάποιες φορές τα σφάλματα είναι τόσα πολλά και σοβαρά, ώστε δεν είμαστε πλέον σε θέση να διακρίνουμε τι ήθελε να πει ο συγγραφέας.
- Κάποιες φορές μπορεί η διαφωνία των κριτικών του κειμένου για γραφές να φαντάζει κάπως περιττή, όμως στην πραγματικότητα με αυτόν τον τρόπο διευρύνουμε τις γνώσεις μας για τη γλώσσα, το ύφος και τους τρόπους έκφρασης των αρχαίων ελλήνων και βυζαντινών συγγραφέων. Παράλληλα, μαθαίνουμε σημαντικά πράγματα για τις ιδιοσυγκρασίες των γραφέων και τον τρόπο διάδοσης των κειμένων σε μεταγενέστερες περιόδους.
- Εκδότες κειμένων: έχουν άμεση επαφή με το κείμενο, την παράδοση και τα προβλήματά της, αλλά δεν σημαίνει ότι παίρνουν πάντα τις σωστές αποφάσεις στην υιοθέτηση των γραφών της έκδοσης. Κριτικό υπόμνημα: επιτρέπει σε κάθε αναγνώστη να βλέπει τις διαφορετικές γραφές της παράδοσης ενός κειμένου και να αποφαινεται για αυτές.
- Τα περισσότερα έργα αρχαίων Ελλήνων και βυζαντινών συγγραφέων: σώζονται σε περγαμηνά ή χάρτινα χειρόγραφα του διαστήματος 9ος-16ος αι. Εκτός από τα αντίγραφα, μπορεί για ένα κείμενο να σώζονται ανθολογημένα αποσπάσματα, επιτομές, παραφράσεις ή μεταφράσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις, κάποιες φορές αυτά τα κείμενα μπορεί να χρησιμεύσουν ως μαρτυρίες για το κείμενο στο οποίο βασίστηκαν (το οποίο δεν είναι απαραίτητα το πρωτότυπο, μπορεί όμως να είναι αρχαιότερο από τα σωζόμενα χφφ. ενός κειμένου). Υπάρχουν επίσης τα βυζαντινά υπομνήματα και σχόλια: μπορεί να αναφέρονται σε διαφορετικές γραφές του κειμένου ή η ερμηνεία του σχολιαστή να δείχνει ότι βασίστηκε σε μια μορφή του κειμένου που διαφέρει αισθητά από τη σωζόμενη μορφή που διαθέτουμε. Το αρνητικό: επειδή αυτά

τα σχόλια επαυξάνονταν, αναθεωρούνταν ή περικόπτονταν, δεν μπορούν να χρονολογηθούν συνήθως με ασφάλεια.

Η φύση της χειρόγραφης παράδοσης

- Κάθε φορά που αντιγράφεται ένα χειρόγραφο, θα γίνουν λάθη. Μπορεί ένας αντιγραφέας να αντιληφθεί τα λάθη που έχει το πρότυπο χφ. και να τα διορθώσει. Έτσι, μπορεί, χωρίς να καταφύγει σε άλλο αντίγραφο, το δικό του χφ. (απόγραφο) να είναι σωστότερο από το πρότυπο χφ. Φυσικά μπορεί κάποιες από τις διορθώσεις του αντιγραφέα να είναι κι αυτές λαθεμένες.
- Γνωστό στην αρχαιότητα και τον μεσαίωνα ότι συνέβαιναν λάθη στην αντιγραφή και πως μπορούσαν να αντιβάλλουν διάφορα χφ., για να έρθουν στο φως διαφορετικές γραφές. Συνήθιζαν να αντιπαραβάλουν το νέο αντίγραφο όχι μόνο με το πρότυπό του αλλά και με ένα τρίτο χφ. Αν ανακάλυπταν κάποια καινούρια γραφή, είτε την εισήγαγαν στο κείμενο είτε τη σημείωναν στο περιθώριο ή ανάμεσα στους στίχους του κειμένου, προτάσσοντας κάποια σημείωση όπως *έν ἄλλοις* ή *έν ἄλλω*.
- Όταν ένας μεταγενέστερος αντιγραφέας ερχόταν σε επαφή με ένα τέτοιο χφ., το οποίο έφερε αυτό το υποτυπώδες κριτικό υπόμνημα, μπορούσε να ακολουθήσει μία από τις παρακάτω λύσεις: 1. να διατηρήσει τη γραφή του κειμένου και τη γραφή του περιθωρίου στις ίδιες θέσεις στο δικό του χφ., 2. να διατηρήσει τη γραφή του κειμένου και να παραλείψει αυτή του περιθωρίου, 3. να τοποθετήσει τη γραφή του περιθωρίου στη θέση της γραφής του κειμένου και να μην αναφέρει καθόλου την προηγούμενη γραφή του κειμένου, 4. να βάλει τη γραφή του κειμένου στο περιθώριο και αυτή του περιθωρίου στο κείμενο.
- Συρροή γραφών από περισσότερα από ένα χφ.: *σύμφυρση* ή *συμφυρμός* (*contaminatio*). Όταν δεν υπάρχει σύμφυρση, η σχέση των χειρογράφων απεικονίζεται με αποκλίνουσες γραμμές.
- *Κλειστή παράδοση*: όλες οι γραμμές στο διάγραμμα είναι αποκλίνουσες, είμαστε σε θέση να καταρτίσουμε *στέμμα* που θα εκφράζει την ιστορική συνέχεια των χφ. με ακρίβεια. *Ανοικτή παράδοση*: λίγα χφ. που δεν μας αφήνουν τη δυνατότητα να αντιληφθούμε πόσο πολύπλοκες είναι οι σχέσεις τους. Κανένα στέμμα δεν μπορεί να ικανοποιήσει ικανοποιητικά την κατάσταση.

Αιτίες για την ασυμφωνία χειρογράφων

- Βασική αιτία τα λάθη στην αντιγραφή αλλά όχι η μοναδική. Κάποιοι συγγραφείς έκαναν μεταβολές στα κείμενά τους, αφού κυκλοφόρησαν ορισμένα αντίγραφα του έργου τους. Αριστοφάνης: αναθεώρησε τις *Νεφέλες* μετά την παράσταση του 424/3 και ως την ελληνιστική περίοδο σώζονταν και οι δύο παραλλαγές του κειμένου.
- Παρεμβολές από άλλους ανθρώπους: αυτό συνέβη ιδίως τον 4^ο αι. π.Χ. από ηθοποιούς στις ελληνικές τραγωδίες. Παρόμοια πρακτική είναι και οι παρεμβολές των ραψωδών στα ομηρικά έπη.
- Λεξικά, παραφράσεις, σχόλια, γραμματικές πραγματείες, υπομνήματα: δεν θεωρούντουσαν απαραβίαστα κείμενα, αλλά έργα στα οποία μπορούσε κάποιος να προχωρήσει σε δραστηκές αλλαγές. Έτσι, προέκυψαν σε αρκετές περιπτώσεις έργων πολλές διαφορετικές παραλλαγές του ίδιου κειμένου.
- Παρεμβάσεις κειμένου: επιμέρους αιτίες είναι ο χριστιανικός ζήλος, ανακριβής μνήμη κατά την καταγραφή παραθεμάτων, αλλαγές στη σύγχρονη ορθογραφία και στο ισχύον μέτρο κάθε εποχής από μεταγενέστερους αντιγραφείς, νοηματικοί συνειρμοί (π.χ. αντί για τη λέξη *θύραι* κάποιος γράφει την ομόηχη *πύλαι*, ομόηχες λέξεις που λένε περισσότερα στη συνείδηση ενός ατόμου, π.χ. ένας μοναχός αντί για *καθολκήν* γράφει *καθολικήν*). Άλλες αιτίες: απλογραφίες, διττογραφίες, απλές παραλείψεις.